

Cop Gölgesinde Politika: Türkiye’de Toplumsal Olay Polisliği ve Sokak Eylemleri*

Ayşen UYSAL**

Türkiye’de eylem deyince akla ilk gelenlerden birisi polistir. Avrupa’nın birçok ülkesinde ise 1968 gençlik hareketlerinin ertesinde eylemlerin polis tarafından denetim stratejilerindeki değişime paralel olarak, eylem-polis denklemi büyük ölçüde kırılmıştır. Bununla birlikte, barışçıl yöndeki bu gelişmenin dönemsel ve olay düzeyinde istisnaları olduğu yadsınamaz. Avrupa’da toplumsal olay polisliğindeki bu evrimin, eylemlerin polis denetimi ile ilgili boyutunun, özellikle araştırma evreninde geri plana itilmesine neden olduğu gözlenir. Ancak son dönemdeki bazı gelişmeler (küreselleşme karşıtı hareketler protesto döngüsünün ortaya çıkması ve gelişmesi) bilim adamlarının gözlerinin yeniden polis konusuna çevrilmesine neden oldu (Della Porta ve Reiter, 2006; Peterson, 2006). Protesto eylemleri ve toplumsal olay polisliği konusunda yapılan alan çalışmaları arttıkça kuramsal düzeydeki tartışmalar da yenilendi. Özellikle 1960’lardan günümüze kadar olan dönem üzerinde çalışan toplumsal hareketler uzmanlarını, en kategorik yaklaşımla, devletin toplumsal hareketlerin biçimlenmesindeki rolüne önem atfeden “yapısalcılar” ve “post-yapısalcılar” ile bu hareketleri devletten özerk bir alan olarak tasarlayan “yeni toplumsal hareket” yaklaşımını benimseyenler olarak ayırmak mümkündür. Kültürel yaklaşımlar da genel olarak bu ikinci tür yaklaşım çerçevesinde değerlendirilir. Bu yapılan daha çok kategorik bir ayırmadır ve uygulamada bu iki yaklaşımı harmanlayan azımsanmayacak sayıda araştırmacı olduğu gibi, her iki ana arterin geliştirilmiş modelleri de söz konusudur.

* Katkılarından dolayı Bediz Yılmaz Bayraktar ve Levent Yılmaz’a teşekkür ederim.

** Yard. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü.

Devleti tamamen toplumsal hareketler alanı dışına taşıyan yaklaşımlar, doğal olarak, hareketler üzerindeki devlet ve polis denetimini bir sorunsal olarak ortaya koymamaktadır. Kültürel yaklaşımlar ya da kimlik siyasetleri, bölgesel ve kültürel özellikleri siyasal sistemin yani devlet yapısının etkisinin yerine geçirmektedir (Melucci, 1984; Touraine, 1965). Devleti toplumsal hareketler için önemli bir etken olarak değerlendiren diğer kanatta ise, saf yapısalcı yaklaşımların büyük ölçüde yerini «etkileşimci» (*interactionniste*) yaklaşımlara bıraktığını görüyoruz. Buna göre, bir hareketin radikalleşmesinde ya da bir protesto gösterisinde şiddetin ortaya çıkmasında devlet tarafından uygulanan strateji ve teknikler tek başına belirleyici değildir; eylemcilerin stratejileri ile devlet stratejileri karşılıklı etkileşim içinde eylemin ya da hareketin seyrini belirler. Bu etkileşimin yadsınamazlığını örnek olay incelemeleri ve katılımcı gözlemler açık bir biçimde göstermektedir. Ancak bu çalışma çerçevesinde farklı ülkelerde gerçekleştirilen katılımcı gözlemler, bu etkileşimde tarafların ağırlığının ne kadar eşit olacağını o ülkedeki demokrasi kurumlarının yerleşmişliğinin ve eylem geleneğinin yerleşikliğinin belirlediği yönünde bulgulara ulaşmaktadır. Başka bir deyişle, taraflar arasında etkileşim olduğu bir gerçektir, ama bu etkileşimde hangi tarafın silahlarının daha etkili olduğu ülkesine göre değişmektedir. Zaten bu nedendir ki, etkileşimci yaklaşımı benimseyen bilim adamları, demokrasiler ve otoriter sistemler arasında bir ayırım yapmayı yeğlemektedir (Fillieule ve Della Porta, 2006).

Bu makalede de sokak bir etkileşim alanı olarak kabul edilmektedir; sokakta politika, eyleme taraf olan aktörlerin stratejilerinin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemesiyle biçimlenir. Sokak gösterisi bir kolektif eylemdir. Sokak gösterisi biçiminde gerçekleştirilen bu kolektif eylemler «başka araçlarla siyaset yapma» (Tilly, 1986) ya da «sokakta politika yapma » (Bayat, 1997) olarak değerlendirilmektedir. Yani aynı oy verme davranışında olduğu gibi eylemciler siyaseti biçimlendirmekte; ancak bu, oy verme siyasal davranışından farklı olarak sandık başında değil, sokakta yapılmaktadır.

Bu çalışma, polis kurumuna sokak eylemleri gözlüğü ile bakmaktadır. Sokak protestoları ışığında polis teşkilatına bakmak, polis örgütünün tümünün değil, belli bir biriminin makalenin odağına yerleştirilmesi anlamına geliyor: Güvenlik Şube Müdürlüğü. Ele alınan dönem, 2003 yılı öncesini kapsadığından, o dönemde Asayiş Şubesine bağlı Çevik Kuvvet birimleri de incelemenin merkezinde yerini alıyor. Çevik Kuvvet polisi, 2003 yılından bu yana Güvenlik Şube Müdürlüğü'ne bağlıdır.

Genelde polis teşkilatı, özelde de toplumsal olay polisliği üzerine yapılan çalışmalar, polis kurumunu üç eksen etrafında incelemektedir: ya tarihsel bir perspektiften yola çıkarak, ortaya çıkışı ve ordudan ayrı bir kurum olarak gelişimi ele alınmaktadır (Ergut, 2004; Bruneteaux, 1996); ya polis «kültürü» araştırılmaktadır (Della Porta ve Reiter,

1998; Uysal, 2006), ya da kontrol biçimleri incelenmektedir (Fillieule, 1997; Jobard, 2002; Uysal, 2005 ve 2006). Bu makale son iki eksenini birlikte ele alan bir çalışma olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de polis «kültürünün» ve kontrol biçimlerinin değerlendirilmesini amaçlayan makale, polis arşivlerinin sistematik bir biçimde incelenmesine dayanmaktadır. Yedi yıllık bir dönemde (1994–2000) düzenlenen 11.909 eylemden oluşan veri seti kullanılarak yapılan bu çalışma, dünyada sokak gösterileri üzerine en yüksek sayıda veri kullanılarak yapılmış araştırmalardan birisidir¹. Ancak bu çalışma sadece polis arşivlerine dayanmıyor. Geniş bir yelpaze oluşturan kaynaklardan bazıları temel birincil kaynaklar niteliğinde iken, diğer bir kısmı tamamlayıcı/destekleyici birincil kaynak olma özelliğindedir. 73 derinlemesine görüşme (gösterici, polis ve gazetecilerle), sistematik gazete taramaları ve TBMM’nin toplumsal olaylara ilişkin gazete arşivi, 20 eylemde yapılan katılımcı gözlem, 9 Kasım 2001’de Ankara’da yapılan Dünya Ticaret Örgütü’nü protesto eyleminde uygulanan anket (85 anket), fotoğraf arşivi² ve bazı örgütlerin arşiv ve raporları (İnsan Hakları Vakfı, İnsan Hakları Derneği, vs.) bu kaynaklar arasında sayılabilir.

Bu kaynaklar, özellikle de polis arşivleri ve katılımcı gözlemler, polis-eylemci etkileşiminin eylemcinin özelliklerine göre farklılaştığını göstermektedir. Öğrencilere, etnik gruplara, dini gruplara ya da memurlar ile işçilere polisin sergilediği tutum ve uyguladığı stratejiler farklılaşmaktadır. Bu tüm dünyada böyledir, Türkiye’de de genel çizgileri ile bu tür bir kamu güvenliği politikasının izlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır³.

Her gruba polisin yaklaşımının farklı olduğunu söyledikten sonra Türkiye’deki her eylemi aynı kefiye koyup değerlendirme konusu yapmak fahiş bir yöntemsel hata olurdu. Bundan ötürü, bu yazı çerçevesinde, öğrenci eylemleri mercek altına alınacaktır. Öğrenci grupları da homojen yapıda olmadığı için, *döngüsel eylemler*⁴

¹ Örneğin, O. Fillieule on yıllık bir zaman dilimini 4500 veri ile incelerken, W. Duyvendak onbeş yıllık bir dönemde yapılan 3389 eylemi ele alıyor. D. Tartakowsky elli yıllık dönemi 15.000 eylemden oluşan bir veri seti ile değerlendiriyor.

² Fotoğraf arşivi ve video kayıtları, polislin ve göstericilerin davranışlarını ortaya koymada görsel bir kanıt sunmaktadır. Başka bir anlatımla, fotoğraflar eylemlere dair görsel iz bırakmaktadır. Bu araştırmada kullanılan arşivin bir kısmı doğrudan benim tarafından çekilmiş eylem fotoğraflarından oluşurken, büyük bir bölümü Radikal (Tolga Akıner) ve Cumhuriyet (Serdar Özsoy) gazetelerinin muhabirlerinin arşivlerinden ve çeşitli gazetelerin Web sitelerinden derlenmiştir.

³ Bu konuda daha sonraki paragraflara bakılabilir.

⁴ Döngüsel eylemlerle anlatılmak istenen, her yıl aynı tarih ya da dönemde tekrarlanan eylemlerdir. Dönemsel ve rastlantısal eylemlerden farklı olarak bunların yapılacağı tarihler hem eylemciler hem de polis için önceden bellidir. 1 Mayıs İşçi Bayramı kutlamaları, 6 Mayıs Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idam edilmesini protesto ve anma eylemleri gibi örnekler bu çerçevede değerlendirilebilir. Döngüsel eylemlerden hareketle Emniyet Genel Müdürlüğü’nün «Hassas günler takvimi» hazırlamış olduğunu hem polis arşivlerinden (Bkz. Uysal 2005) hem de basına yapılan açıklamalardan öğreniyoruz (Birgün, Milliyet, vs., 31 Mayıs 2004).

niteliğindeki 6 Kasım YÖK'ün kuruluşunu protesto eylemleri örnek olay olarak ele alınmıştır. Hemen hemen her yıl Ankara ve İstanbul sokaklarında 6 Kasım protestoları nedeniyle ortalık savaş alanına döner. 2005 yılında da manzara farklı değildi. 7 Kasım'da Ankara'da Ziya Gökalp Caddesi'nde kaldırım taşları havalarda uçtu. Biber gazı, cop ve tazyikli sular da manzarayı bütünleyen parçaları oluşturdu. Buna karşılık eylem İstanbul'da olaysız geçti. Böyle bir manzara eylemin her iki tarafı, yani polis ve göstericiler açısından nasıl değerlendirilebilir? Böyle bir manzaranın ortaya çıkmasının nedenlerini iki grupta toplayabiliriz:

1. Kaynağını göstericilerden alan etkenler
2. Kaynağını polisten alan etkenler
 - i. «Polis becerisi»
 - ii. Polisin eğitime bağlı nedenler
 - iii. Polisin eylemciyi ve protesto gösterileni algılayışından kaynaklanan nedenler
 - iv. Polisin «denetim repertuarından»⁵ kaynaklanan nedenler.

1. Göstericilerden kaynaklanan nedenler

Öğrenci eylemlerinin başat özelliklerini tartışmaya geçmeden, Türkiye'de düzenlenen eylemlerin yapısı, dağılımı, biçimi ve düzenleyicileri konusunda bazı genel bilgileri vermek son derece önem taşımaktadır. Polis arşivlerinin incelemesi sokak protestoları konusunda önemli özellikleri ortaya koymaktadır. Türkiye'de her yıl ortalama 1700 dolayında protesto eylemi niteliğinde sokak gösterisi yapılıyor ve bu sayı 1994'te 916'ı iken 1998 yılında 2406'ya ulaşıyor. Ülkemizdeki eylem sayısının azlığını göstermesi açısından başka birkaç ülke ortalamasına bakmak yeterli: Fransa'da yılda ortalama 8000 civarında eylem yapılırken (Fillieule 1997), Meksika'da bu rakam 2500 gösteri dolayındadır (Combes 2004).

Sokakta politika üç büyük metropolde (İstanbul, Ankara, İzmir) etkinlik kazanmakta, her yıl protesto gösterilerinin % 50'den fazlası bu üç kentte düzenlenmektedir. Bu üç kenti Mersin ili izler. Ancak Mersin'in Ankara, İzmir ve İstanbul'u açık farkla geriden izlediğini de belirtelim: 1994–2000 yıllarında İstanbul'da 3760 sokak protestosu düzenlendiği halde, Mersin'de aynı dönemde yapılan eylem sayısı 504'tür. Mersin'i, Kocaeli ve Adana izler. Bunlar protesto geleneğinin görece olarak yerleşmiş olduğu illerdir. Yok denecek kadar az eyleme sahne olan kentler

⁵ Denetim repertuarı kavramı, C. Tilly'nin eylem repertuarı tanımlamasının polisin kullandığı denetim ve baskı tekniklerine uyarlanması ile türetilmiştir. Tilly 1986: 541.

hangileridir? Bunları üç kategoride ele almak mümkün. Birinci sırada yakın dönemde il olmuş yerleşim yerleri bulunuyor: Aksaray, Kilis, Osmaniye, Ardahan gibi. Ardahan aynı zamanda ikinci kategorinin de özelliklerini taşıyor. Bunlar Orta ve Doğu Anadolu'nun ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanan ve göç veren kentleridir. Kars, Gümüşhane, Çankırı bunlar arasında sayılabilir. Son kategoride ise, ele alınan dönemde olağanüstü hal uygulaması nedeniyle sokak eylemlerinin yapılamadığı ve protesto eylemlerinin farklı biçimlere büründüğü kentler yer almaktadır: Bingöl, Hakkari, Şırnak, Mardin gibi. Bölgede sokak eylemlerinin görece fazla olduğu il Diyarbakır'dır.

Bu eylemleri kimler düzenliyor? Sokak protestolarını en çok sol örgütler düzenliyor. 1990'lı yıllara damgasını çok açık bir biçimde memurlar, özellikle de Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK) vuruyor: yedi yıllık dönemde yapılan tüm eylemlerin %28'ini KESK düzenlemiştir. İşçi ve memur sendikaları, yani ücretli çalışanların örgütleri tarafından düzenlenen eylemler sokak protestolarının %50'sini oluşturuyor. KESK içinde sokakta politika yapma açısından en aktif sendika ise, Eğitim-Sen'dir. Eğitim sektörünü sırasıyla, KESK bünyesindeki sağlık ve enerji sektöründe çalışanlar izliyor. Artan oranda uygulanan piyasalaştırma ve özelleştirme politikaları, bu sektörleri sokakta faal kılan nedenlerin başında gelmektedir. En çok eylem düzenleyen örgütler arasında siyasal partiler sendikalardan hemen sonra gelmektedir (%19). Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) en fazla sokak gösterisi düzenleyen siyasal parti olma özelliğine sahiptir. Sağ partiler içinde, sokakta siyasetin bir aracı olarak bu eylem biçimine sıklıkla başvuran parti ise Milliyetçi Hareket Partisi'dir (MHP). Sendikalar ve siyasal partiler gibi geleneksel örgütlerin gösterilerdeki bu ağırlığı "yeni toplumsal hareketler"⁶ yaklaşımını Türkiye'ye uyarlayan tezleri (Çayır 1999; Göle 1993) de yanlışlamaktadır. Eylemlerdeki payının giderek artmasına ve 1980 sonrası dönemde sayılarındaki muazzam artışa rağmen demekler ve sivil girişimlerin gösterilerdeki payının azlığı da bu yaklaşımın Türkiye'ye uygulanabilir olmadığını diğer bir göstergesidir.

Bu makalenin kendisine konu edindiği ve çeşitli nedenlerle eylemleri sık sık gündeme oturan öğrenciler ise, gösterilerin %9'unu düzenlemektedir. Ele alınan yedi

⁶ Bu yaklaşım, 1960'lı yılların ertesinde toplumsal hareketlerin, örgütlenme biçimleri, aktörleri ve hedefleri açısından kendisinden önceki dönemle bir kopuş yaşadığını öne sürer. Siyasal partiler ve sendikalar gibi 'klasik' örgütlerin yerini dernekler, sivil inisiyatifler gibi daha esnek yapıların aldığını öne süren yaklaşım, devlet ile toplumsal hareketleri birbirinden ayrı ve kesişmeyen iki farklı alan olarak kurgular. Bu yaklaşımın mimarları devletin toplumsal hareketler alanına müdahale etmemesi, toplumsal hareketlerin de devletin dışında yer alması, dolayısıyla da taleplerin hedefine devleti yerleştirmemesi gerektiğini ifade eder. Son olarak, toplumsal hareketlerin öznelerinin değiştiği; orta sınıfın hareketlerin motoru haline geldiği de Yeni Toplumsal Hareketler Yaklaşımının temel tezleri arasında yer alır.

yıllık zaman diliminde, düzenlenen öğrenci eylemlerinin %17'si türban konusunda yapılmıştır. Bu genel çerçevede içinde, öğrenci eylemlerinde şiddetin ortaya çıkmasının nedenleri sorunsalımıza geri dönersek, özellikle öğrenci eylemleri söz konusu olduğunda açığa çıkan, ama Türkiye'deki eylemlerin birçoğunun da ortak noktası olan, eylemlerde olayların patlak vermesini kolaylaştıran üç etmen üzerinde durmak mümkündür.

En önemli özellik *radikallik ve çatışma* olarak karşımıza çıkar. Öğrenci eylemleri ve hareketleri Türkiye'de bazı ayırt edici özellikler gösterir. *Devletler, İdeolojiler ve Sosyal Devrimler. İran, Nikaragua ve Filipinler'in Karşılaştırmalı İncelemesi* adlı kitabında Misagh Parsa (2004: 141), gelişmekte olan ülkelerde öğrenci hareketlerinin devrimci hareketlere yöneldiğini ve sosyal yapıların radikal değişimini amaçladığını söyler. Benzer bir tespiti yalnızca 1960 ve 70'li yıllardaki öğrenci hareketi için değil, ama kısmen yakın dönem öğrenci hareketi için de söylemek mümkün. 1995-96 öğrenci eylemlerinde taleplerin sadece öğrenci yaşamını ilgilendirmekle kalmayıp farklı bir gelecek ve dünya taleplerini içermesi, böyle bir toplumsal dönüşümün hedeflenmesine örnek olarak gösterilebilir (Uysal, 2001).

Bundan başka, sağ ve sol görüşlü öğrenciler arasında yaşanan darp olaylarının varlığı ve azımsanmayacak sayıda oluşu bu radikalliğin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir. Oysa Batı demokrasilerinde bu tür ideolojik amaçlı çatışmalar artık görülmemektedir. Bu çatışmalar, sıklıkla polisin üniversitelere müdahalesine gerekçe oluşturuyor. İncelenen 7 yıllık dönemde, polis arşivlerinde 40 sağ ve sol görüşlü öğrenci çatışması yer alıyor. Bu çatışmalar en çok İstanbul Üniversitesi'nde meydana gelmiş. Radikal sağ görüşlü öğrencilerin eylemleri çoğunlukla sol öğrencilerin eylemlerine müdahale ya da bu öğrencilerle çatışma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Sağcı öğrencilerin oldukça az sayıda tepkisel olmayan eylemleri var. Bu solcu öğrencilerin eylemlerinden bağımsız olan eylemler de, çoğunlukla diğer devletleri protesto etmek için düzenleniyor. Bu ülkeler arasında Rusya, Çin, Ermenistan ve İsrail'i protesto eylemleri başı çekiyor.

Hareketlerin radikalliğinin bir diğer göstergesi de *devletle çatışmanın* merkezi bir önemde oluşudur. Devlet ile sokakta politika yapan gruplar birbirini düşman olarak görmektedir. Son derece kutuplaşmış bir yapı söz konusudur. Bu düşman algısı ve devletin uyguladığı şiddet, bir eylem biçiminin ağırlık kazanmasına neden olmaktadır, ki bu eylem biçimi protesto niteliğindeki **anma törenleridir** (*commémorations*). Eylemlerin en yoğun olduğu aylar arasında yer alan Mart ayı (Kasım ve Ekim'den sonra) anma niteliğindeki bu tür protesto eylemleri ile ön plana çıkmaktadır⁷. Böylece toplumsal hareketler devletle olan bu çatışmalarını

⁷ 31 Mart Kızıldere olaylarının bazı öğrenci grupları tarafından her yıl anılması bu tür eylemlere örnek oluşturur.

yüzlerini geçmişe dönerek meşrulaştırmaktadır. Bu meşrulaştırma biçimleri ve «eylemci bilgisi» (*savoir-faire manifestant*) eylemcileri radikalleştiren bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır. Eylemci bilgisi Michel Offerlé'den (1990: 100) hareketle «eylem çağrısında bulunma tekeli elinde bulunduran ve gösterinin düzenine uyulmasını sağlayan, eylem görevlilerine sahip ve böylece de harekete geçen grubun, şikâyetlerinin ve taleplerinin iyi bir görüntüsü olmasını sağlamaya muktedir örgütlerce yönetilen uzun öğrenme süreci» olarak tanımlanır.

Geçmişe yönelik protesto eylemlerine başvurunun sayıca çokluğu bizi aynı zamanda Türkiye'deki eylemlerin *tepkisel niteliği* hakkında bilgilendirmektedir. Yeni hak taleplerinden çok, kazanılmış hakların korunmasına yönelik eylemler Türkiye'deki eylemlerin en temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, gerek eylemlerin tepkisel niteliği gerekse bu tepkiye bağlı eylem biçimlerinin ön plana çıkması devletin strateji ve politikalarından bağımsız ortaya çıkan özellikler değildir. Tam da bu nedenle, devletin ve onun sokaktaki görünen yüzü olan polisin toplumsal olayları denetim altında tutma politikalarını mercek altına almak gerekmektedir. Devlet sokak eylemlerine ne yapıyor?

2. Polisten kaynaklanan nedenler

Genelde polis teşkilatı, özelde de toplumsal olaylar polisi, dönem dönem reform çalışmalarına konu olmuştur. Bu konuda, 14 Temmuz 1965 tarihi Toplum Polisi'nin kuruluşu ile önem taşıyorsa, 1982 yılı da Toplum Polisi'nden Çevik Kuvvet polisine geçişi sağlaması ile önem kazanır. 1990'lı yıllar açısından ise, 1997 yılı bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde Çevik Kuvvet polisinin yaşadığı iki başarısızlık kurumun yeniden yapılanması gereğini ortaya çıkarmıştır: 1995 Gazi olayları ve 1 Mayıs 1996 gösterileri. Tabii bunun yanında asıl önemli etken, Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde kaydedilen bir dizi gelişme ve Kopenhag Kriterleri'dir. Bu reform süreci ile hedeflenen «polis kurumunun kurumsallaşması»dır. Polis ile ilgili literatüre baktığımızda, *kurumsallaşma* ile anlatılmak istenen, «önleyici önlemlerin» ön plana çıkarılması, buna karşılık eylem sırasında güç kullanımının en aza indirilmesidir. Hatta eylem yerinde olay çıkmasına engel olmak için gözaltına almanın en son çare olarak düşünülmesidir (Fillieule, 2006: 97–100). Bu aslında Batı demokrasilerinde 1960'ların sonundan beri benimsenen ilkedir: sık müdahale yerine *görüşme ve ikna*.

Türkiye'de bu sistemin yerleştirilmek istendiğinin göstergeleri teknoloji ve eğitim alanında izlenebilir. Teknoloji satın alımı (son teknoloji panzer alımları, gelişmiş kameralar, vs.), özellikle ABD, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere polis değişim programlarının uygulanması, yoğun bir biçimde yurtdışına yüksek lisans ve doktora eğitimi amaçlı

polis gönderilmesi, yurt içinde de yüksek lisans ve doktora yapmalarının teşviki, polisin güç kullanma altyapısını kuvvetlendiren eğitim programlarında yenilemeler, gibi gelişmeler bu çerçevede sayılabilir. Türkiye’deki tüm reformlar gibi bu da yukarıdan bir yeniden yapılanmadır. Dolayısıyla da reformların etkisi henüz sadece üst düzey polislerde görülmektedir, sokaktaki çevik kuvvet polisinde bunun yansımalarının görüldüğünü söylemek çok iyimser bir bakış olur. Tersine tavan ve taban arasındaki bu farklılaşma kurum içinde bir gerilimin doğmasına bile yol açmıştır.

Bu gerilim polisin *görünen yüzü* ile *görünmeyen (gizli) yüzü* arasında da hissedilmektedir. Polisin görünen yüzü **Çevik Kuvvet**’tir. Bazı büyük eylemlerde bu birime **Terörle Mücadele Şubesi** (Siyasi Şube) de eklenir. **Güvenlik Şube**⁸, **İstihbarat Şubesi** ve **Foto-film Şubesi** ise, arka plan çalışmalarını yürüten polis birimleridir. Çevik Kuvvet polisi de beş alanda uzmanlaşmış polislerden oluşur: 1. Özel Tim (Robokoplar): müdahale ekipleri. Bunlar gözaltına alan ve copleyan ekiptir; 2. Atlı Birlikler: büyük eylemlerde görev alırlar. Ankara, İstanbul, İzmir ve Kocaeli’nde atlı birlikler vardır; 3. Köpekli birlikler; 4. Panzerli müdahale grubu; 5. Gaz bombalarında uzmanlaşmış özel gruplar.

Toplumsal olay polisliği hakkındaki bu genel girişten sonra, polisin şiddet kullanmasını kolaylaştıran dört etmen üzerinde durulacaktır.

i. «Polis becerisi»

«Polis becerisi» kavramını Donatella Della Porta ve Herbert Reiter’e borçluyuz (1997). Kavram iki eksenlidir: bir yanda polisin oynadığı rolü nasıl algıladığını (**mesleki kültür**), diğer yanda ise polisin dış dünyayı algılayışını, ona nasıl baktığını (**çevresel kültür**) kapsar. Polisin mesleki ve çevresel kültürünü anlamak öncelikle kimlerin polis olduğu sorusunu yanıtlamaktan geçmektedir.

Yapılan iki araştırma (Kul ve Demir⁹, 2001; Özcan vd.¹⁰, 1990–91) Çevik Kuvvet polisi ile Güvenlik Şube’deki üst düzey polislerin farklı toplumsal profillere sahip olduğunu ortaya koyuyor. Bu araştırma çerçevesinde Emniyet Genel Müdürlüğü’nde ve Ankara Emniyet Müdürlüğü’nde yapılan gözlemler ve görüşmeler de bunu doğruluyor. Üst Kadrolar kültürel sermaye¹¹ sahibi kişilerden, yani iyi eğitilmiş ve

⁸ Güvenlik Şube şu anda altı birimden oluşuyor: Personel, Güvenlik Soruşturması, Azınlıklar, Toplumsal olaylar, Medya ve yayınlar, Çevik Kuvvet.

⁹ Yazarlar 9019 aday memurlara anket uyguluyor.

¹⁰ Anket, 1987-88’de polis akademisinde öğrenim gören 1041 öğrenci üzerinde uygulanıyor.

¹¹ Pierre Bourdieu’nün siyaset bilimi literatürüne kazandırdığı bir kavram olan kültürel sermaye, aile ve okul etkisiyle bireyin edindiği entelektüel birikimi anlatır. Zaman içinde artan ve bireyin çocuklarına da aktarılabilen bir iktidar kaynağı olduğu için sermaye olarak kavramsallaştırılmıştır. Bourdieu (1964).

genellikle sosyal bilimlerde yüksek lisans ve doktora yapmış kişilerden oluşuyor. Bunları kurum da yurtdışında ve yurtiçinde yüksek lisans ve doktora yapmaya gönderiyor. Yurtdışı için Amerika ve İngiltere revaçta, buna karşılık yurtiçinde ise A.Ü. SBF, ODTÜ ve TODAİE gözde yerler olarak karşımıza çıkıyor. Kul ve Demir'in yaptığı araştırmanın bulgularına göre, Çevik Kuvvet polisleri eğitimi az, Anadolu'da yetişmiş (%82), çok çocuklu (%70'i dört çocuk ve fazlasına sahip) ve gelir düzeyi düşük ailelerin (sadece %6'2sı ortalama gelirin üstünde) çocuklarıdır (%80'i işçi, köylü ya da alt düzey memur çocukları). Aday memur statüsündeki bu polislerin hemen hemen tamamı üniversite sınavına girmiş ama kazanamamış, %69'u ise mesleğe girmeden önce en az bir yıl işsiz kalmıştır.

Aynı araştırma bu polislerin kendi yaşam alanları içinde kapalı olduğunu gösteriyor. Doğdukları kentte görev yapmaları yasak olduğundan, farklı bir kentte yaşamak zorunda kalınca, meslek içindeki arkadaşlarıyla sınırlı bir toplumsallaşma içine girmektedirler. Lojman sistemlerinin de bunu pekiştirici etkisi vardır.

Sonuç olarak, Avrupa Birliği'ne uyum reformları kadar polis birimlerinin farklı toplumsal profilleri de şubeler arasında gerilim doğurabiliyor. Çünkü farklı toplumsal kökenler aynı zamanda farklı polis «kültürlerinin», yani farklı dünya algılayışlarının varlığına işaret ediyor. Bu «kültür» farklılıklarının yanında, polislerin aldığı eğitim de toplumsal olaylara bakışlarını doğrudan biçimlendiren ve şiddetin ortaya çıkmasını kolaylaştıran bir başka etmen olarak karşımıza çıkıyor.

ii. Kaynağını polisin eğitiminden alan nedenler

Çevik Kuvvet polisinin aldığı eğitim protesto eylemlerine ve protestoculara bakışını, uyguladığı şiddetin dozunu doğrudan etkiliyor. Polis okullarında ve Polis Akademisi'nde hala, bilim dünyasında geçerliliği tartışmalı hale gelmiş bazı teorilere göre eylemler değerlendiriliyor ve bunlardan hareketle derslerde öğretiliyor. Gustave Le Bon'un "kalabalık" ve Ted Gurr'un "görelî yoksunluk" teorileri polise öğretilen başlıca iki teoridir. Örneğin bu teorilerin ilkinine göre eylemler, ussal olmayan ve duyguları ile hareket eden kişilerin davranışları olarak algılanmakta, eylemciler ise idrak kapasitesinden yoksun ve illegal örgütlerin kuklası olarak düşünülmektedir. "Yayılma" (*contagion*) ve "taklit" ise, polise göre, eylemlerin kitleselleşmesinde temel etkenlerdir. Olaylar başlamadan bastırma, yayılmayı önleyici bir faktör olarak görülmektedir. Olayların çıkmasını sağlayan "elebaşların" ve "kalabalıkları" yöneten liderlerin yakalanıp cezalandırılmaları bu yaklaşıma göre esastır (Büyükdeğerli, 1992: 73-74). Yine polis okullarında okutulan bir kitaba göre protesto gösterileri polis ile göstericiler arasındaki bir "sinir harbi"dir: «*Olayları önlemede soğukkanlılık ve kararlılık gösterilmelidir. Olaylar bir nevi sinir harbidir ve uzun vadede sınırlarına hakim olan taraf kazanacaktır*» (Göksu, 2000: 193).

Polisin eğitiminde etkili olan diğer kuram “Görelî yoksunluk teorisi”dir. Görelî yoksunluk bu kitaplarda sıklıkla yoksullukla eşdeğer kabul edilmekte ve yoksulluk hali toplumsal hareketlerin kaynağını oluşturmaktadır. Bu yaklaşıma göre, ortaya çıkan memnuniyetsizliklerin giderilememesi sosyal patlama biçiminde görülen hareketlere kaynaklık etmektedir (*EGM Toplumsal Olaylara Müdahale Esasları Dosyası*). Bu tür bir mantık zincirini, özellikle İçişleri Bakanları başta olmak üzere, bazı devlet yetkilileri de kurmaktadır:

“(…) 1 Mayıs 1996 olaylarını analiz etmek istersek ve neden böyle oldu diye soracak olursak, geçmişe yönelik şu tespitleri de yapmak zorundayız: Bu olaylar 12 Mart 1995 günü, İstanbul Gaziosmanpaşa semtinde bir kiraathaneye vaki saldırı sonucunda başlayan olayların devamı niteliğindedir. (...) Düşünebiliyor muyuz, her yıl İstanbul'a ve İstanbul'un varoşlarına, özellikle Güneydoğu'dan, 300 bin-400 bin insanımız geliyor ve buraya gelen bu insanlarımız, yeterince, istenildiği bir şekilde iskân edilemiyorlar; kalabalık aileler biçiminde burada barınmaya gayret ediyorlar. Kaçak yapılaşma ve işsizlik bu insanların, bu ailelerin ve bu çocukların, bu şekilde, hurs ve kinle toplumun içerisine düşmelerine bir yerde neden oluyor.” (TBMM Tutanak Dergisi 1996: 17).

iii. Polisin eylemciyi ve protesto gösterilene algılayışından kaynaklanan nedenler

Polisin eylemleri ve eylemcileri algılayış biçimi, polis becerisi ile yakından ilgilidir. Eylem yapan öğrenciler illegal örgütlerin maşası olarak algılanmakta ya da öyle gösterilmektedir. Özellikle sol öğrenci grupların eylemlerini illegal örgütlerin yönettiği eylemler olarak gördüğünden dolaydır ki, bu gösteriler en fazla şiddete maruz kalanlardır. Her yıl üniversite kayıtları sırasında Emniyet Genel Müdürlüğü hazırladığı broşürlerle öğrencileri ve ailelerini bilgilendirmeyi/bilinçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu çabalar da ‘bilinçli eylemci’ kavrayışının poliste büyük ölçüde eksik olduğunun bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.

Diğer yandan polis, *eylemleri, geçmişteki eylemlere sıkça referans vererek gayri meşrulaştırma stratejisi izlemektedir*. Böylece gösterilere katılımı azaltmayı hedeflemektedir. Öğrenci = şiddet eylemi denklemi kurmaktadır. Öğrenciler arasında 1970’li yıllarda sıkça görülen sağ-sol çatışmasına ve şiddet eylemlerine polis ve medya tarafından sık sık vurgu yapıldığını bu konuya ilişkin yapılan gazete haber taramaları açık bir biçimde göstermektedir. Eylemlerin artışa geçtiği dönemlerde «80 öncesine geri mi dönüyoruz?» sorusu polis ve medya tarafından dile getirilmeye başlanmaktadır¹².

¹² Milliyet, 1 Mart 1995.

Dünyanın birçok ülkesinde toplumsal olaylar polisliği üzerine yapılan çalışmalar polisin «iyi» ve «kötü» gösterici ayrımı yaptığını gösteriyor. Türkiye açısından da durum farklı değildir. 1994–2000 yılları arasında düzenlenen 11.909 protesto eyleminin %11’ini «olaylı eylemler», yani polisin tanımlamasına göre, hakkında adli kovuşturma açılan eylemler ile gözaltı ya da polis müdahalesi olan gösteriler oluşturuyor. Bu olaylı eylemler bize polisin hangi gruplara daha hoşgörülü davrandığını, hangi gruplara ise dar bir hareket marjı tanıdığını gösteriyor. Öğrenciler bu sıralamada %20 ile üst sıralarda yer almaktadır. Silahlı örgütlerin eylemleri şiddetin en sık görüldüğü gösterilerdir. Silahlı örgüt eylemlerini, düzenleyeni belirlenemeyen ya da belli olmayan eylemler izlemektedir. Bu durumu, polisin ‘düşmanını’ tanımlayamadığı eylemlere kuşkuyla yaklaştığı ve bu belirsizlik karşısında şiddete daha sıklıkla başvurduğu biçiminde yorumlamak mümkündür. Buna karşılık, yerleşik ve bilinen örgütlerin düzenlediği gösterilerde ise, şiddet daha az kullanılan bir denetim repertuarı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Düzenleyen örgütlere göre “olaylı eylemlerin” dağılımı (1994–2000)

Örgütler	Toplam eylem sayısı	Olaylı eylemler	Olaylı eylem/ toplam eylem (%)
Sendikalar	5962	220	4
Siyasal Partiler	2205	160	7
İHD, TAYAD, Kayıp Aileleri	1046	118	11
Öğrenciler	1029	208	20
Faili Meçhul	684	331	48
HADEP	383	53	14
İslamcı Gruplar	181	75	41
Silahlı Örgütler	137	95	69

Kaynak: EGM arşivlerinden hareketle A. Uysal tarafından hazırlanmıştır.

Son olarak, polisin eylemleri «olağan bir katılım biçimi» olarak kabul etmediğinin altını çizelim. Batı demokrasilerinde protesto eylemleri «normalleştirilmiş»/«olağanlaştırılmış» siyasal katılım biçimi olarak görüldüğü (Barnes ve Kaase, 1979) ve «ayaklarla oy vermek» (*voter avec les pieds*, Fillieule, 2001) anlamına geldiği halde Türkiye’de böyle bir yaklaşımdan bahsetmek oldukça zordur. Örneğin Fransa’da sokak gösterileri ile kamu politikalarını değiştirmeniz mümkün iken, Türkiye’de siyasal sistemin sokağı «muhatap almaması» nedeniyle, bu durum istisnai olarak başarılabilen bir şeydir. Türkiye’de sokağın talepleri yönetenlerin siyasal kararlarına nadiren etki eder. Sokakta politikanın olağan bir katılım ve siyaset yapma biçimi olarak kabul edilmemesi, bu eylem repertuarının denetim mekanizmalarının da «olağandışı» olması sonucunu doğurmaktadır.

iv. Polisin denetim repertuarından kaynaklanan nedenler

Polislerin pratikteki bazı davranışları da toplumsal olayları denetlemede ve bastırmada önemli sorunlar yaratmaktadır. Bunları dört grupta toplamak mümkün:

Riskler ve denetimde standart eksikliği: Eyleme katılmanın riskleri oldukça fazladır. Uygulanan politikaların dönemsel ve coğrafi düzeyde standartlaştırılmaması eylemlere bağlı riskleri daha da ağırlaştırır. Örneğin 6 Kasım'da üniversite öğrencileri tarafından önceden bildirim şartına uyulmadan düzenlenen YÖK'ü protesto eylemlerine polis İstanbul'da müdahale ederken Ankara'da hoşgörülü davranabilmektedir. Ya da 2006 yılında olduğu gibi tam tersi söz konusu olabilir. Genelde yerel polis yetkililerinin protesto eylemlerini ve protestocuları nasıl algıladığıyla bağlantılı bu durum, göstericiler açısından riski öngörebilme şansını azaltır. Bu durum, polisin eylemler karşısında **kararsız** ve **tutarsız** bir denetim stratejisi izlediğini gösteriyor.

Politik taraf olma: Polislerin olaylar sırasında göstericilere taş atması, küfür etmesi **duygusal kontrol** olarak kavramsallaştırabileceğimiz, profesyonellikten yoksun bir toplumsal hareketler denetiminin uygulandığını göstermektedir. Duygusal tepkiler aynı zamanda polislerin politik bir taraf olduğunun da göstergesidir. Bunun yanında, aşırı sağ militanların bazı eylemlerde polisle birlikte olayların kontrol ve bastırılmasında yer alması, toplumsal olay polislerinin eylemlerde politik taraf olduğunun bir başka göstergesidir.

Polisin politik taraf olması, 1980 sonrasındaki yapılanması ile doğrudan ilintilidir. Darbe sonrasında 12.000 sosyal demokrat ve solcu polis, ki ortak özellikleri Pol-Der¹³ üyesi olmalarıdır, ya 1402'lik oldu, ya trafik polisi yapıldı ya da zorla emekli edildi. Bu budamadan sonra polis saf sağcı bir yapılanma haline geldi. Ama bunun da ötesinde Halil Nebiler'in de belirttiği gibi, genellikle üniversite mezunu, yabancı dil bilen 35–45 yaş arasındaki polisler örgütten çıkarılmış oldu (1996: 1074–75). Yine darbeyi izleyen yıllarda polis teşkilatı hem teknik olarak güçlendirildi, hem de yasalarla polisin yetkileri artırıldı. Son olarak da, devletin bekası kavramı çerçevesinde iç ve dış düşman algısı kuvvetlendirildi.

Topluluğu bölme: Eylem günü ve saatinden önce gözaltına alma, «topluluğu topluluk oluşmadan önce bölme», bir başka deyişle kitlesel bir gösteri yapılmasını önleme amacıdadır. Özellikle öğrenci eylemlerinden önce «güvenlik önlemleri alma» gerekçesiyle yapılan «operasyonlar» bu çerçevede değerlendirilebilir.

¹³ 17 Mayıs 1975 tarihinde kurulan, sosyal-demokrat eğilimli polis derneğidir. Dernek, 7 Temmuz 1978 tarihinde Ankara Valiliği tarafından tüzüğünde yazılı amaçlar dışında faaliyet gösterdiği gerekçesiyle kapatıldı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Öner, 2003.

«Tarafsız bölge»nin yokluğu: Son olarak üzerinde durmamız gereken bir nokta da, özellikle Fransız polisinin uyguladığı yöntemin aksine, Türkiye’de Çevik Kuvvet polisinin bir tarafsız bölge (*no man’s land*) oluşturmaksızın, çoğu durumda göstericilerle yüz yüze konumlanmasıdır (bkz. 1 no’lu fotoğraf). Oysa Fransa’daki eylemlerde polis istisnai olarak göstericilerle karşı karşıya getirilir. İlk İş Sözleşmesi’ne (CPE, *Contrat première embauche*) karşı eylemlerde olduğu gibi polislerle göstericiler arasında sıcak çatışmaların yaşandığı eylemler de gerçekleşmekle birlikte, Fransız polisinin toplumsal eylem polisiği konusundaki temel felsefesi «sıcak temas»ın son çare olarak düşünülmesidir. İngiltere’de ise polis göstericilere yakındır, ancak silahsızdır. Buna karşılık Türkiye’de polis hem silahlı hem de göstericilerle karşı karşıya, hatta bir çok durumda iç içedir. Göstericileri dağıtmada cop yerine gaz kullanılması, tarafsız bölge yaratmak için düşünülmüş bir müdahale yöntemi iken, Türkiye’de çeşitli gazların kullanımı bu mesafenin korunmasını amaçlamamakta, eylemcileri etkisizleştirme hedeflenmektedir (bkz. 2 no’lu fotoğraf). Bu durum, Türkiye’deki eylemler açısından en önemli sorunlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Çünkü böyle bir iç içeliğin özellikle şiddetin ortaya çıktığı eylemlerde karşılıklı düşmanlıkları ve hatta intikama yönelik tutumları perçinlediği gözlenmektedir.

Fotoğraf 1: 12 Aralık 2000 tarihinde Kızılay Meydanı’ndaki devletin cezaevlerinde izlediği politikalara karşı yapılan eylem.

Kaynak: Adem Altan (Radikal). Çevik Kuvvet polislerinin eylemci grubun arasına karşıp göstericileri copleyarak dağıtmaya çalıştığı görülüyor.

Fotoğraf 2: 23-24 Haziran 2004 tarihlerinde İstanbul'daki NATO Zirvesi'ni protesto gösterileri.

Kaynak: Associated Press. Çevik Kuvvet polisleri göstericileri dağıtmak için biber gazı kullanıyor.

Sonuç

Göstericiler ve polis cephesinden bakıldığında, Türkiye'deki protesto gösterilerinin ortaya çıkardığı manzara en genel hatları ile budur. Bu görünümün çok önemli sonuçları var, ama özellikle altı çizilmesi gereken birkaç nokta üzerinde duralım: Birincisi, gösterilerin her iki tarafı da önlerine çıkan engelleri aşmak ve başarılı olmak için çeşitli **stratejiler** geliştiriyor. Bu anlamda protesto eylemleri bir **stratejiler savaşı** olarak karşımıza çıkıyor. Örneğin 'basın açıklamaları' adında bir eylem biçiminin icat edilmesi tümüyle devletin yasakçı ve ağır bir bürokrasiye dayanan tutumunu aşmayı hedefliyor.

İkinci önemli nokta ise, eylemler ve örgütlenme konusunda getirilen yasakların hem hareketlerin hem de örgütlerin sürekliliğine ket vurması, bu yolla "**protesto bilgisi**"nin, **becerisinin** ve **geleneğinin** oluşumuna engel oluşturmasıdır. Engelleme ve caydırıcılık üzerine kurulu gösterilerin denetimi sistemi, Türkiye'de özgün protesto biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Anma törenleri gibi döngüsel, yani her yıl tekrar eden gösterilerin ön plana çıkması bu özgünlüğe örnek olarak gösterilebilir.

Üçüncü ve son nokta, hareketlerin etkililiği ve başarı şansı konusudur. Öğrenci eylemleri hedeflerine ulaşabiliyor mu? Bu konuda yapılan inceleme her ne kadar «sokağı açık tutmanın» bile bir başarı olduğunu gösterse de, sürekli nitelikteki «başarısızlıkların» ve «muhatap olarak kabul edilmeme»nin «sokağa» olan inancı

azalttığı ve giderek sadece geniş kitlelerin değil, militan kadroların bile katılımını azalttığı yönündedir. Ülkeyi yönetenlerde «gayrimeşru» ve «siyasi açıdan etkisiz» bir sokakta politika anlayışının egemen olduğunu görüyoruz. «Yollar yürümekle aşınmaz» sözleri bunun bir göstergesidir. «*Yollar yürümekle aşınmaz diyorlardı ama bizim ayakkabılarımız yürümekten aşınıyordu, altlarında koca bir delik açılıyordu*»¹⁴ diyen bir militanın sözleri ise, bu «muhatap almama»nın hiç de sonuçsuz olmadığına kanıttır.

Böyle bir durumda Türkiye sokaklarında siyaset yapılmakta ama, kamu politikalarını etkilemek anlamında gerçek bir siyasal katılım sağlanamamaktadır.

Kaynakça

- Barnes, Samuel H. & Kaase, Max (1979), *Political Action. Mass Participation in Five Western Democracies*, Sage Publications, Londra.
- Bayat, Asef (1997), *Street Politics. Poor People's Movements in Iran*, The American University in Cairo Press, Kahire.
- Bourdieu, Pierre (1964), *Les Héritiers*, Les Editions de Minuit, Paris.
- Bruneteaux, Patrick (1996), *Maintenir l'ordre. Les transformations de la violence d'Etat en régime démocratique*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Büyükdeğerli, Ethem (1992), *Toplumsal Olaylar ve Müdahale Esasları*, Polis Okulları Ders Kitabı, Ankara.
- Combes, Hélène (2004), *De la politique contestataire à la fabrique partisane. Le cas du Parti de la révolution démocratique au Mexique (1989-2000)*, yayınlanmamış doktora tezi, tez danışmanı: Olivier Dabène, Paris.
- Çayır, Kenan (der.) (1999), *Yeni Sosyal Hareketler. Teorik Açılımlar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Della Porta, Donatella & Reiter, Herbert (2006), "Antimondialisation et ordre public: Le sommet du G8 à Gènes, içinde O. Fillieule & D. Della Porta, *Police et Manifestants. Maintien de l'ordre et gestion des conflits*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Della Porta, Donatella (1998), «Police Knowledge and Protest Policing: Some Reflections on the Italian Case», Della Porta, Donatella & Reiter, Herbert (éd.), *Policing Protest. The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*, University of Minnesota Press.
- Della Porta, Donatella & Reiter, Herbert (1998), *Policing Protest: The Control of Mass Demonstrations in Western Democracies*, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Della Porta, Donatella & Reiter, Herbert (1997), «Police du gouvernement ou des citoyens? L'ordre public en Italie», *Les Cahiers de la Sécurité Intérieure*, Maintien de l'ordre, n° 27, Paris.
- Emniyet Genel Müdürlüğü, Dosya : *Toplumsal Olaylar ve Müdahale Esasları*, yayınlanmamış eğitim dosyası, tarih ?.

¹⁴ Mülakat, kadın, 35 yaş, insan hakları aktivisti, memur sendikası çalışanı, 13 Ocak 2003, Ankara.

- Ergut, Ferdan (2004), *Modern Devlet ve Polis, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Toplumsal Denetimin Diyalektiği*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Fillieule, Olivier & Della Porta, Donatella (2006), *Police et Manifestants. Maintien de l'ordre et gestion des conflits*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Fillieule, Olivier (2006), «Du pouvoir d'injonction au pouvoir d'influence ? Les limites d'institutionnalisation», içinde O. Fillieule & D. Della Porta, *Police et Manifestants. Maintien de l'ordre et gestion des conflits*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Fillieule, Olivier (2001), « Voter avec les pieds. La transformation des usages politiques de la rue », *Trace*, n° 39, 2001, s. 11-20.
- Fillieule, Olivier (1997), *Stratégies de la rue. Les manifestations en France*, Presses de Sciences Po., Paris.
- Göksu, Turgut (2000), *Toplumsal Psikoloji: Toplumsal Olaylar ve Müdahale Esasları*, Özen Yayıncılık, Ankara.
- Göle, Nilüfer (1993), *Musulmanes et modernes. Voile et civilisation en Turquie*, éd. la Découverte.
- Jobard, Fabien (2002), *Bavures policières? La force publique et ses usages*, éd. La Découverte, Paris.
- Kul, Mehmet & Demir, Fatih (2001), « Emniyet Teşkilatına Sosyolojik Bir Bakış », *Polis Dergisi*, n° 26, http://www.egm.gov.tr/apk/dergi/26/yeni/web/Mehmet_KUL_Fatih_DEMIR.htm.
- Melucci, Alberto (1984), « Mouvements sociaux, mouvements post-politiques », *Revue internationale d'action communautaire*, n° 10/50, dossier: mouvements alternatifs et crise de l'état, s. 13-30.
- Nebiler, Halil (1996), « 1980 sonrası polis », *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, cilt: 14, s. 1074-1075.
- Offerlé, Michel (1990), « Descendre dans la rue : de la 'journée' à la 'manif' », dans Pierre Favre (dir.), *La manifestation*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Öner, Sıtkı, *Halkın Polisi. Pol-Der Anları*, İletişim Yayınları, 2003, İstanbul.
- Özcan, Yusuf Ziya & Çağlar, Ali & Gültekin, Recep (1990-1991), « Polis Akademisi öğrencilerinin sosyo-ekonomik geçmişleri », *Sosyoloji Dergisi*, n° 2, s. 221-241.
- Parsa, Misagh (2004), *Devlet, İdeoloji ve Devrim. İran, Nikaragua ve Filipinler Devrimlerinin Karşılaştırmalı Analizi*, çev. A. Birdal, N. Özkan, D. Göçer, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TBMM Tutanak Dergisi* (1996), B: 48, Oturum 1, 07.05.1996.
- Tilly, Charles (1986), *La France contestée de 1600 à nos jours*, trad. de l'Anglais par Eric Diacon, Fayard, Paris.
- Touraine, Alain (1965), *Sociologie de l'action*, éditions du Seuil, Paris.
- Uysal, Ayşen (2006), «Maintien de l'ordre et répression policière en Turquie» içinde O. Fillieule & D. Della Porta, *Police et Manifestants. Maintien de l'ordre et gestion des conflits*, Presses de Sciences Po, Paris.
- Uysal, Ayşen (2005), « Maintien de l'ordre et risques liés aux manifestations de rue », Gilles Dorronsoro, *La Turquie contestée. Mobilisations sociales et régime sécuritaire*, CNRS éditions, Paris.
- Uysal, Ayşen (2001), « Devletin güvenliği ve toplumsal muhalefet eylemleri: Kalemli Çete örneği », *Birikim*, no:146, Haziran, s. 64-84.